

Організаційні механізми управління діяльністю загальноосвітніх навчальних закладів у змісті підручника для керівника

*Л. М. Калініна, доктор педагогічних наук,
Інститут педагогіки НАПН України
e-mail: Gelena@i.ua*

Постановка проблеми. Модернізація як комплексний процес системних змін у державі, сфера освіти як її складник і об'єкт управління, що детермінує системний характер зміни функцій, а також організаційну структуру і форм управління, узалежнюються наразі від регулювання організаційно-педагогічних, освітніх, управлінських і соціально-економічних процесів з огляду на «...тривалий позитивний розвиток і зміни в суспільстві <...> на засадах нових технологій [2]». Відтак, актуальним постають проблеми розроблення, вдосконалення існуючих та запровадження ефективно діючих механізмів управління як таких. Йдеться не про часткові зміни в процесі управління, а про сутнісні вдосконалення діючої системи управління як державно-громадської, про наукове обґрунтування принципово нового, ресурсно забезпеченого, ефективно узгодженого й дієвого комплексу організаційних механізмів управління діяльністю загальноосвітніх навчальних закладів для досягнення цілей, проголошених державною освітньою політикою в Україні.

Аналіз останніх досліджень. Результати наукових розвідок з проблематики впровадження інновацій як механізму розвитку освіти на різних ієрархічних рівнях містять праці Л. Ващенко, Г. Єльнікової, Л. Калініної, Л. Карамушки, С. Клепка, О. Ляшенка, В. Маслова, С. Ніколаєнка, О. Савченко, І. Осадчого та ін.

Проблема формування дієвих механізмів управління освітою не є новою для наукових шкіл менеджменту США, Японії, європейських країн,

Російської Федерації. Вона активно вивчалася, як правило, у зв'язку із запровадженням освітніх змін, реформ та інновацій, що зумовлені соціально-економічними чинниками.

Зарубіжний досвід з формування ефективних діючих організаційних механізмів управління та фінансово-економічних механізмів, технологій їх реалізації у шкільній освіті, незважаючи на чисельні міжнародні комунікації та реалізацію в Україні міжнародних освітніх проектів, вивчений не достатньо і практично не впроваджується у вітчизняну освітню практику.

Варто, передусім, назвати польських дослідників Я. Герчинського та В. Мархлевського, які в рамках великого міжнародного освітнього проекту Фонду «Відкрите суспільство» протягом майже п'яти років аналізували модель української освіти і за багатьма параметрами порівнювали її з освітніми системами провідних європейських країн. На базі цього дослідження експерти сформувавши пакет пропозицій, найбільш раціональні та інноваційні з яких можуть бути використані для формування модифікованої моделі організаційно-економічних механізмів управління загальною середньою освітою (ЗСО) в Україні. Сукупність суперечностей зумовлюють потребу в системному аналізі нинішнього стану системи управління ЗНЗ у ЗСО для визначення системи механізмів управління розвитком загальноосвітніх навчальних закладів з метою ефективної модернізації управління ЗСО, є новим пріоритетним напрямом наукових пошуків і об'єктом пізнання сучасними керманічами сфери освіти.

Мета дослідження полягає у розкритті сутності феноменів «механізм управління» та «організаційний механізм управління» з позицій системного аналізу і взаємозв'язків бінарної системи, репрезентуванні різновидів організаційних механізмів управління діяльністю загальноосвітніх навчальних закладів як чинників підвищення ефективності управління.

Основна частина. Системний аналіз проблематики дає змогу розглядати організаційні механізми управління діяльністю загальноосвітніх навчальних закладів з позицій системології як елемент системи механізмів управління розвитком загальноосвітніх навчальних закладів і водночас як компонент мегасистеми механізмів управління загальною середньою освітою у взаємозв'язку та єдності місії і цілей розвитку, здійснити науково обґрунтовану класифікацію організаційних механізмів управління діяльністю ЗНЗ.

Концепція технології розроблення й запровадження організаційних механізмів управління загальноосвітніми навчальними закладами ґрунтується на засадах тектології, системології, синергетики та сучасних концепцій менеджменту; на положеннях: управління розвитком ЗНЗ в Україні може бути ефективним за умов удосконалення чинних і запровадження нових організаційних механізмів, одночасної структурної, інституційної і змістової модернізації системи управління ЗСО і ЗНЗ в контексті переходу України до сервісної держави, за забезпечення тісної взаємодії органів управління освітою різних ієрархічних рівнів та інститутів громадянського суспільства, за взаємоузгодження публічних (державних, регіональних, місцевих) і приватних інтересів у процесі надання/споживання загальної середньої освіти як управлінської послуги.

Провідні ідеї концепції дослідження ґрунтуються: на концепції сталого розвитку цивілізації; на ідеї необхідності реалізації високого потенціалу освіти, приведенні її у відповідність із сучасними вимогами сталого розвитку як стратегічного напрямку життєдіяльності всіх сфер українського суспільства; на ідеї переходу України до сервісної держави, що знаходить свій прояв не лише в необхідності розвитку концептуальних основ управління, а й у зміні форм, методів, технологій і механізмів управління, парадигми управління загалом; на ідеї взаємоузгодження державних, регіональних, місцевих і приватних інтересів у процесі

надання/споживання загальної середньої освіти як державної управлінської послуги; на концепції управління інформаційними ресурсами.

Важливе значення для відповідності якості загальної середньої освіти з очікуваннями суспільства та вимогами сьогодення має система управління ЗСО і ЗНЗ, як її підсистема, з ресурсно забезпеченими й ефективно узгодженими організаційними і фінансово-економічними механізмами управління ЗНЗ, які забезпечать не лише відносно стійкий їх стан, а й її поступальний розвиток.

Концепція включає три взаємопов'язані концепти, які сприяють реалізації провідних ідей.

Методологічний концепт включає фундаментальні філософські ідеї, передусім філософські положення теорії наукового пізнання про активну роль особистості в перетворенні дійсності, діалектичну теорію про загальний зв'язок, взаємозумовленість і цілісність явищ об'єктивної дійсності, а також відбиває взаємозв'язок і взаємодію різних підходів загальнонаукової й конкретно наукової методології до вивчення проблеми концептуальних підходів створення й запровадження організаційних механізмів управління в діяльність закладів ЗСО. Зокрема, структурно-організаційний підхід характеризує механізм управління ЗНЗ як сукупність певних складових елементів, які створюють організаційну основу певних явищ, процесів; структурно-функціональний підхід акцентує увагу не тільки на організаційній основі його побудови, але й на його динаміці, реальному функціонуванні механізму.

Онтологічний підхід дав змогу визначити специфіку розуміння сутності й призначення базових категорій – «механізм», «механізм управління», «організаційний механізм управління», «механізм управління розвитком ЗНЗ» та їх різновидів, ЗСО як результату реалізації державної політики в галузі освіти, що сприятимуть виробленні напрямів модернізації як системи управління ЗНЗ, так і ЗСО. З огляду на викладене, ми виходимо з того, що категорія «ЗСО» як феномен репрезентує рівень

освіти й інтерпретується відповідно до національного законодавства і Міжнародної стандартної класифікації освіти (2011), а також систему навчальних закладів й управлінських установ, які в сукупності забезпечують здобуття цього рівня.

Теоретичний концепт охоплює систему теоретичних положень: формування й уточнення дефініцій основних понять; виокремлення сутнісних характеристик організаційного механізму управління діяльністю ЗНЗ; визначення теоретичних засад розроблення моделей різновидів організаційного механізму як підґрунтя для їх реалізації в практиці ЗНЗ загальної середньої освіти; розробку технологій запровадження організаційних механізмів з урахуванням сутності, цілей, принципів, етапів і логічної послідовності їх проведення.

Технологічний концепт передбачає розроблення науково обґрунтованих технологій формування різних видів організаційних і економічних механізмів управління діяльністю ЗНЗ та експериментальну перевірку принципів їх дії на практиці.

Для реалізації концепції технології розроблення й запровадження організаційних механізмів управління розглянемо сутність базових категорій концепції за сучасних умов функціонування ЗСО.

У процесі реформування системи освіти України та модернізації управління нею в ЗСО виникла принципово нова ситуація – втрата монополії держави на певні ланки функціонування й управління, відкриття навчальних закладів приватної форми власності та конфесійної приналежності, поява інституцій громадянського суспільства, міжнародних організацій. За такої ситуації технології й механізми, що в минулому забезпечували відносно стійкий стан освітньої галузі, за нових умов функціонування перешкоджають її поступальному розвитку. Сфера освіти потребує такої форми управління, яка сприяла б досягненню цілей і розв'язанню завдань державної освітньої політики і могла б «забезпечити: рівні умови для громадян у здобутті освіти, автономність у діяльності

навчально-виховних закладів, якість системи освіти в умовах формування ринкових відносин, ринку інтелектуальних і освітніх ресурсів [2, 52]», а також відповідні ефективно діючі механізми управління.

Під час розгляду феномена організаційного механізму управління діяльністю загальноосвітніх навчальних закладів як елемента і компонента системи механізмів управління ЗСО вважаємо за необхідне його розкриття в тематиці підручника для керівника сфери освіти. З огляду на всебічні характеристики механізмів управління, етапи їх розвитку, специфіка такої книги має ґрунтуватися також і на інтеграції знань, і на здобутках різних галузей наук, які є суміжними з загальним менеджментом – у контексті цивілізаційного наукового підходу, водночас застосовуючи системний, термінологічний та контент-аналіз.

Розкриття сутності категорії «механізм» здійснено з використанням різних інформаційно-пошукових систем (ІПС) мережі Інтернет за ключовими словами українською і російською мовами. Як засвідчують результати пошуку терміна «механізм/механізми управління» в мережі Інтернет, найбільш повно репрезентовано власне ці терміни в ІПС «Яндекс» на 23 млн сторінках російською мовою. Найменша кількість документів – 10 500, де репрезентовано термін «механізм управління» українською мовою, – знаходиться в ІПС «Яндекс!». Контент-аналіз назв і змісту більшості документів дає змогу зробити висновки про те, що накопичено значний масив теоретичного знання щодо феномена механізму в філософії, фізиці, машинобудуванні, молекулярній кібернетиці, біології, будівництві, соціальному управлінні, інформатиці, управлінні персоналом, психології. Цей феномен активно вивчається вченими та дослідниками, використовується практиками в науковому обігу як технічних, так і природничих і гуманітарних наук; а наукове товариство дійшло спільного розуміння щодо витлумачення цієї категорії залежно від сфери застосування і предмета дослідження. «Механізм – це сукупність процесів,

прийомів, методів, підходів, здійснення певних дій задля досягнення мети [3, 361]».

У процесі розкриття цієї тематики слід акцентувати увагу на категорії «механізм управління», що також як і термін «механізм» має багато авторських визначень та інтерпретацій залежно від підходів дослідників і підтверджено пошуком цієї категорії в різних друкованих джерелах, ПС мережі Інтернету українською, російською та англійською мовами із застосуванням методу ключових слів і засобів ІКТ.

Наведемо кілька конструктивних визначень категорії «механізм управління», що запропоновані вченими і дослідниками, де робиться акцент на тих чи інших аспектах і особливостях його складу, призначення й ролі. Механізм управління тлумачиться як: сукупність економічних, мотиваційних, організаційних і правових засобів цілеспрямованого впливу суб'єктів управління і впливу на їхню діяльність, що забезпечують узгодження інтересів учасників державного управління та громадського врядування, які взаємодіють [6, 111]; спосіб організації управління суспільним виробництвом з притаманними йому формами, методами, засобами, що відповідають кожній історичній епосі [3, 361]; як штучно створена система управлінських засобів, за допомогою якої здійснюється прийняття науково обґрунтованого управлінського рішення і досягається ефективна його реалізація [6, 340, 344]; принципи і задачі управління, методи, форми й інструменти управління, організаційна структура управління підприємством та його персонал, інформація та засоби її обробки [7, 378]. Відзначаємо, що механізм управління учені розуміють неоднозначно, а це значно утруднює формування наукових засад теорії механізму управління в сфері освіти, сприйняття та практичне застосування в процесі управління ЗНЗ.

Звертаємо увагу на умовивід Я. Клейнера, який аналізує поелементний склад концептів категорії «механізм управління» й акцентує увагу, що вона може включати більше десяти різних «елементів», таких як

цілі, управлінський процес, систему управління й управлінських відносин, кадри, ресурси, методи, принципи, закони і закономірності, критерії, соціальні і правові норми, способи визначення цілей, органи і зміст управління. До головних елементів він відносить – принципи управління, управлінські норми, методи, функції управління, управлінське переведення об'єкта впливу в бажаний стан функціонування відповідно до об'єктивних закономірностей, що вже є складним соціальним явищем [5, 344–345].

Аналіз змісту праць з окресленої проблематики, тематичних інформаційних ресурсів ІР дає змогу дійти висновку про наявність значного інформаційного масиву щодо категорії «механізм управління», «механизм управления», «mechanism management» за ключовими словами. Оскільки вона міститься на україномовних, російськомовних, англomовних сайтах і порталах у ПС «YaHoo!», «Яндекс», «Google», «Мета» та ін. ресурсах Інтернет, то знайшла відображення у досить значному обсязі документів й електронних книгах.

Зазначаємо, що загалом у науковому доробку учених, усі наявні механізми управління класифіковано на три типи: механізми-зряддя (інструменти), механізми-системи (набір взаємопов'язаних елементів) і механізми-процеси (послідовність певних перетворень). Зауважуємо, що поняття «механізм» і поняття «процес» не можна порівнювати, оскільки процес – це лише послідовність дій, етапів перетворення чого-небудь, а механізм – це значно ширше поняття, яке охоплює різноманітні інструменти, важелі, засоби, стимули управління.

Також не доцільно ототожнювати поняття «механізм» з поняттями «зряддя» чи «інструмент», оскільки до складу механізму управління, окрім інструментів, включено також методи, важелі, політика, правове, нормативне та інформаційне забезпечення тощо. Саме лише існування інструментів не в змозі забезпечити практичну реалізацію управління.

Термінологічний аналіз наведених визначень та їх компонентний склад дає змогу зробити висновок про те, що механізм управління – це

система, призначена для практичного здійснення управління й досягнення поставлених цілей, що має визначену структуру, методи, важелі, інструменти впливу на об'єкт управління з відповідним правовим, нормативним та інформаційним забезпеченням; сутність і структура категорії, як і види механізмів управління, суттєво відрізняються залежно від авторських інтерпретацій.

Розглянемо види механізмів управління за результатами дослідження О. Амеліницької – організаційний і процесний механізми управління, механізм вироблення менеджменту цілей [1], Я. Клейнера – психологічний, соціальний, організаційний і структурно-функціональний механізми [5, 345]; Л. Парашенко – механізм розвитку педагогічного персоналу, організаційний механізм управління ліцеєм, механізм розвитку курикулуму, механізм розвитку навчального середовища, механізм менеджменту/фінансування освіти, механізм оцінювання розвитку загальної середньої освіти, механізм цілевизначення та освітньої політики [10, 306–387]. Отже, види механізмів різноманітні, залежно від основ їх класифікації, але організаційний механізм є притаманним для наведених класифікацій і є усталеною категорією, що відображена у документах, матеріалах сайтів, порталів у мережі Інтернет.

З огляду на окреслену тематику, розглянемо сутність організаційного механізму управління як предмета пізнання та вивчення й гіпотетично окреслимо комплекс його різновидів. Організаційний механізм управління трактується як: організаційна структура управління, яка становить форму упорядкованості служб і підрозділів суб'єкта господарювання, що забезпечує відповідність їх взаємодії [1, 14–15]; організація діяльності у вузькому розумінні цього слова [8, 11]; організація практичного здійснення управління загальноосвітнім навчальним закладом, що включає об'єкт і суб'єкт управління та взаємовплив між ними; сукупність цілей, завдань, функцій, методів управління, організаційної структури та результати функціонування організації; організація ефективної діяльності

організаційної системи, що функціонує в умовах динамічних змін потреб суспільства та нестабільного зовнішнього середовища. При цьому статику організаційного механізму управління ЗНЗ визначають суб'єкти та об'єкти управління, які утворюють організаційно-структурну основу механізму, а динаміку – комплекс інформаційно-комунікаційних зв'язків і взаємодій між ними.

До різновидів організаційних механізмів відносять: «...організаційно-структурні, організаційно-технічні, організаційно-економічні, організаційно-адміністративні...[9, 1]»; організаційний механізм управління інтелектуальною діяльністю, механізм управління організаційним розвитком системи, механізм управління організаційною системою, механізм управління активною системою, механізм самоорганізації управління діяльністю організації, механізм організаційного розвитку системи, механізм розвитку організаційної культури, механізм організаційного розвитку ліцею або колегіуму, організаційний механізм управління розвитком педагогічного персоналу, механізм організації розвитку навчального середовища, організаційний механізм управління діяльністю суб'єктів ліцею тощо. Більш детальне розкриття сутності різновидів організаційних механізмів у ЗСО, що утворюють систему організаційних механізмів управління розвитком організації будь-якого виду, їх класифікації та методи формування, передбачено репрезентувати в іншій темі підручника для керівника.

Висновки. Незважаючи майже на 20-річний досвід реформування й трансформацію вітчизняної системи освіти, вона й досі залишається достатньо консервативною, жорстко централізованою сферою суспільства, де переважають державно-адміністративні методи і механізми управління освітньою галуззю, а не інноваційні й ринкові механізми управління розвитком ЗНЗ як організаційними системами, що мають бути пріоритетними у XXI столітті.

Організаційні механізми управління школою й фінансово-економічні механізми управління у ЗСО, сформовані ще у 80–90-х роках минулого століття, наразі явно суперечать цілям і завданням державної освітньої політики, потребам сучасної економіки та вимогам українського суспільства одержувати якісні освітні послуги, стоять на заваді забезпечення рівного доступу до освіти. Через неефективну модель організаційних механізмів управління та економічних механізмів, які застосовуються в управлінні освітою, практично ліквідується інститут приватних шкіл в Україні, що мають прогресивний досвід автономності в діяльності ЗНЗ.

Для забезпечення ефективного управління в ЗСО необхідно здійснити системний аналіз взаємодії власне освітніх, економічних й управлінських процесів, сформувані систему ресурсно забезпечених й ефективно узгоджених організаційних механізмів управління діяльністю ЗНЗ, розробити технології їх упровадження в діяльність ЗНЗ та практично реалізувати керівникам у процесі діяльності.

Література

1. Амеліницька, О. В. Механізми в системі управління виробничо-господарською діяльністю локальних електричних мереж [Текст] / О. В. Амеліницька // Інновації в державному управлінні та місцевому самоврядуванні: зб. наук. праць Донецького державного університету управління. – Донецьк, 2007. – Т. VIII. – Вип. 88, серія «Державне управління». – С. 11–18.
2. Державна національна програма «Освіта» Україна XXI століття [Текст]. – К. : Райдуга, 1994. – С. 53.
3. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера [Текст] / [за ред. Р. Дяківа]. – К. : Міжнародна Економічна Фундація, 2000. – с. 361.
4. Іванюк, І. В. Освітня політика: навч. посіб. [Текст] / І. В. Іванюк. – К. : Таксон, 2006. – С. 34–54. [2]

5. Клейнер, Я. С. Механізми державного управління: підходи до визначення [Текст] / Я. С. Клейнер // Соціальний менеджмент і управління інформаційними процесами: зб. наук. праць Донецького державного університету управління. – Донецьк, 2007. – Т. VIII. – Вип. 90, серія «Державне управління». – С. 340, 344.
6. Круглов, М. И. Стратегическое управление компанией : Учебник для вузов [Текст] / М. И. Круглов. – М. : Русская деловая литература, 1998. – С. 111.
7. Малицький, А. А. Організаційно-економічний механізм управління підприємством: сутність і структура [Текст] / А. А. Малицький // Шоста Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція «Сучасність, наука, час. Взаємодія та взаємовплив».
8. Новиков, А. М. Что такое методология и почему необходимо учить студентов ее основам [Электронный ресурс] / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – Режим доступа : <http://www.anovikov.ru>
9. Организационный и правовой механизм [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://infomanagement.ru/lekcija/Organizatsionnyi_i_pravovoi_mekhanizm
10. Паращенко, Л. І. Державне управління розвитком загальної середньої освіти в Україні: методології, стратегії, механізми: моногр. [Текст] / Л. І. Паращенко. – К. : Майстер книг, 2011. – 536 с.
11. Сталий розвиток [Текст] // Енциклопедія освіти. – К., 2008. – С. 870.

UA У статті розкрито сутність механізму управління, механізму управління розвитком школи, організаційного механізму управління, окреслено з позицій системології комплекс організаційного механізму управління розвитком школи в сучасних умовах як предмет пізнання та вивчення керівниками шкіл.

Ключові слова : модернізація управління, механізм, механізм управління, організаційний механізм управління, класифікація механізмів.

RU В статті раскрыты сутність механізму управління, механізму управління розвитком школи, організаційного механізму, представлено с позиції системології комплекс організаційного механізму управління розвитком школи в сучасних умовах як предмет пізнання і вивчення керівниками шкіл.

Ключевые слова: модернізація управління, механізм, механізм управління, організаційний механізм управління, класифікація механізмів.

EN This article describes essence of mechanism of management, mechanism of management development of school, organizational mechanism of management is exposed in the article, outlined from positions systemologi complex of organizational mechanism of management development of school in modern terms as the article of cognition and study of schools leaders.

Key words: modernization of management, mechanism, management mechanism, organizational mechanism of management, classification of mechanisms.